

1. KRIZA GOSPODARSTVA IN POLITIKE OSEMDESETIH LET KOT IZHODIŠČE NJENEGA PRESEGANJA

Danes je govorjenje o krizi postalo že obrabljena vsakodnevna krilatica, ki nima vpliva ne na ravnanje tistega, ki o njej govori, ne tistih, ki jim je "krizološko razpravljanje" namenjeno.¹

Kriza je postala sestavina našega življenja², naše družbene biti, ki se je sunkovito zavemo le še ob občasnih restriktivnih posegih Zveznega izvršnega sveta³, vse njene preostale določnice (inflacija, nihanja v življenjskem standardu, zadolženost, mednacionalni problemi itd.) pa smo postopoma ponotranjili (internalizirali) že do te mere, da nam njihovo nevtraliziranje ne predstavlja več prevelikega problema.

¹ Nihče si več ne prizadeva, da bi podrobno in praktično uporabno izdelal predloge za akcijo, saj se ve, da o spremembah ne odločajo družboslovci, teoretiki, razpravljalci. Razprave se izgubljuje v poznanih in že neštokrat preanaliziranih in prediskutiranih problemih, vzrokih krize, vsakič se le doda nekatere lepote oz. stilistične dodatke in se izhaja iz nekoliko drugačne perspektive. Prihaja do različnih ocen, razlike so vse večje, pat pozicija na teoretičnem področju je vse bolj očitna. Tudi tisti, ki so na oblasti, ki imajo moč, ne store (nočejo in ne morejo) ničesar.

S. Goldstein, Imajo arhitektonski projekt z napačnim statističnim izračunom, Teorija in praksa, št. 6, 1986.

J. Razmilić, Nujnost kvalitativnih sprememb, Politička misao, br. 3, 1984.

D. Dragojević, Neki aspekti disproporcije između ekonomije i politike u jugoslovenskoj praksi, Ekonomija i politika, Srpska akademija nauka i umetnosti, Beograd, 1986.

² Številni ekonomisti navajajo zlasti sledeče vzroke krize:

1. Disfunkcionalnost dezintegracijskih procesov je povezana z decentralizirano etatiščno dominacijo nad družbeno reprodukcijo.

2. Ta dominacija, ki blokira ekonomske tokove in enoten trg, se napaja iz prevelikih ingerenc republik in avtonomnih pokrajin.

3. Ekonomisti se zavzemajo za "ekonomski centralizem" (ne pa politični) - potreben je enoten trg in funkcionalne integracije na podlagi tržnih regulatorjev in samostojnosti gospodarskih subjektov.

4. Zavzemajo se za vzpostavitev oz. oživetje nekaterih planskokoordinirajočih funkcij (glede akumulacije, velikih investicij, skupne tehnološke strategije). Regulatorne funkcije federacije so vitalnega značaja za funkcioniranje sistema.

5. Potrebna je večja prisotnost stroke in znanstvenikov v kreiranju ekonomske politike.

6. Ekonomske krize se ne da razrešiti brez sprememb v institucionalno-političnem sistemu.

F. Adam, Procesi prestrukturacije v družbeni in ekonomski strukturi slovenske in jugoslovske družbe - jugoslovska družba med politično in ekonomsko "racionalnostjo", Institut za sociologijo, Ljubljana, 1982.

M.K. Skulić, Uzorci sadašnje ekonomske krize u SFRJ, Zapis, Beograd, 1982.

D. Pavlović, I. Stojanović, Ko radnika povezuje lažnim koncima, BIGD, Beograd, 1984.

Šavreni problemi ekonomske stabilizacije, Cmogorska akademija nauka i umetnosti, Titograd, 1983.

³ I. Šifter ugotavlja, da pri nas ni gospodarskega mehanizma: plansko gospodarstvo smo opustili, tržnega zrušili s socializacijo izgub, dogovorna ekonomija ne funkcionira. Ostal je le ZIS s svojimi interventno restriktivnimi ukrepi, brez katerih bi sistem razpadel.

Sistem resolucij za usmerjanje razvoja ni dal nobenih rezultatov, ker je bil prvenstveno le papir želja, brez predpostavk in odgovornosti za odločitve. Resolucije bi morale spremljati materialne bilance: izvozno, uvozno, bilanco deviznih prihodkov in odhodkov, bilanco splošne potrošnje, skupne potrošnje, socialne potrošnje, investicijske potrošnje, osebne potrošnje in bilanco državnih rezerv.

I. Šifter, Mesto gospodarstva v družbi, Politička misao, št. 4, 1984.

G. Tomc, Regulacija društvenoekonomskega odnosa u Jugoslaviji, Integracioni i dezintegracioni procesi u jugoslovenskom društvu, Knjižnica FSPN, Ljubljana, 1983.

Inflacija kritičnih besed osemdesetih let je zamenjala inflacijo samovšečnih besed sedemdesetih let, učinek obeh pa pogosto niti ni bistveno drugačen - nikakršen.

V tem smislu lahko rečemo, da se jugoslovanska kriza spreminja v krizo zaupanja, v "jugoslovansko dramo", saj na vidiku enostavno ni sile, subjekta, ki bi bil sposoben presekati status quo pozicijo na ključnih točkah ekonomskega in politološkega sistema.⁴

Vseeno pa nam vsako leto prinese nove izkušnje, nove elemente za oceno ekonomskega in politološkega sistema družbene lastnine oz. njenih posameznih specifičnih sestavin.

Kljub dolgoletnemu opozarjanju predvsem ekonomske znanosti, da se neka družbena ureditev oz. družbenopolitični sistem lahko potrdi kot korak naprej v družbenem razvoju le pod pogojem, če se izkaže za ekonomsko učinkovitega in uspešnega, smo to upoštevali le na visoko načelni abstraktni ravni, operativnejše rešitve sistemskih vprašanj pa so imele (deklarativno) pred očmi predvsem humane socialne, ideološkopolitične vrednote, cilje, ideale. Le-te se je sicer skušalo preliti v ustavno, sistemsko, zakonsko pa tudi pozitivno pravno normativo, vendar je to le vneslo zmedo, nered, razkroj tudi v pravno regulativo, gospodarska in politična stvarnost pa ob takšni zakonodaji iz nje povzela samo tisto, kar je ustrezalo predvsem njenim kratkoročnim in egoističnim interesom.

Pravgotovo smo danes nagnjeni k radikalnemu zavračanju praktično vsega, kar smo v dolgih letih graditve našega ekonomskega in politološkega sistema dosegli, tako da se včasih lahko upravičeno vprašamo - kaj sploh je še ostalo od našega samoupravnega socializma?

Na prvi pogled kaže, da nobena naša originalna rešitev (organiziranost združenega del, družbena lastnina, samoupravljanje, federativni koncept, delegatski sistem, samoupravne interesne skupnosti itd.) ne daje dobrih rezultatov in bi bilo bolje, če jih sploh ne bi "izumili", marveč ostali pri rešitvah, ki jih prakticirajo razvite zahodne države.

Morda je tudi res tako. Vsekakor nam naša družboslovna znanost danes ni sposobna ponuditi kaj vsebinsko drugačnega od alternativ zahoda. To je seveda tudi razumljivo. Po desetih, petnajstih letih iskanja novega, originalnega za vsako ceno, se je večina "samoupravne palače" že podrla, le nekaj "normativnih pravnih branikov" še kljubuje udarcem realnosti. Ali je to le odraz pesimizma kriznega obdobja?

Padanje iz ene v drugo skrajnost je morda naša balkanska posebnost, morda je to odraz širine slovanske duše ali pa le fizikalna nujnost, ko se nihaj družbenega razvoja približuje drugemu, nasprotnemu polu?

Vsekakor je naše obdobje čas, ko potrebujemo pametne poteze, preudarne predloge, operativno in pragmatično znanost (ne pa novih, abstraktnih konstrukcij želenega).

Iz preprostega dejstva, da ekonomski in politološki sistem (ureditev družbene lastnine) v zamišljeni normativni obliki (sedemdesetih let) ni nikoli zaživel, lahko sklepamo na dvoje:

- bodisi da nam načelnih normativnih postulatov ni nikoli uspelo preliti v operativne ekonomske (gospodarske), pravne, politične, organizacijske itd. rešitve, ki bi lahko zaživele tudi v empirični vsakodnevosti;

- bodisi da teh načelnih ideološko-partijskih, politično-normativnih opredelitev sploh ni mogoče spustiti na tla družbene realnosti (vsaj ob jugoslovanskih predpostavkah ne).

⁴ V.Franičević, O medjusobnoj povezanosti ekonomije i politike u kontekstu krize jugoslovenskog društva i njegovog socialističkog projekta, Referat za posvet Ekonomija i politika, Ekonomska fakulteta, Ljubljana, 1986.

Verjetno je sedaj že vsem postalo jasno, da predvsem pravno politično inicirane diskusije o ustreznosti normativnih rešitve sedemdesetih let nimajo nobenega smisla (spremembe ustave in zakona o združenem delu pomenijo najbrž formalen poraz takšne miselnosti), saj je jasno, da je sistem, ki se mu ni uspelo prebiti na nivo delujoče operativne ureditve, slab⁵. Tega sklepa ne omaja niti razmišljanje o tem, kateri subjektivitet ni uspel najti samega sebe v samoupravni zradbi, oz. je s svojim delovanjem blokiral njeno praktično uresničevanje.

Sli najširše množice delavcev, občanov (baza združenega dela in družbenopolitičnih skupnosti) niso "zagrabile" ponujene samoupravne harmonije ekonomije in politike, ker v njej niso videle realističnega sredstva za uveljavljanje in uresničevanje svojih interesov, ali pa so strukture "na oblasti" (poslovodni in tehnovodni delavci v združenem delu, izvršilni organi družbenopolitičnih skupnosti, funkcionarji v družbenopolitičnih organizacijah) ves čas usmerjale operacionalizacijo oz. udejanjenje normativnega ustavnega projekta tako, da je obučal v blatnem koloseku jugoslovanskega labirinta, vendar ob nespremenjeni distribuciji moči, oblasti, kompetenc?

Deloma lahko pritrdimo obema variantama, vendar, kot sem že rekel, to ne spremeni potrebe po spreminjanju samoupravnega koncepta ekonomskega in politološkega sistema.

Evidentno je, da je temeljni problem ekonomskega in politološkega sistema premajna, nezadostna produktivnost, ekonomična, rentabilnost tako glede na interna (potrebe delavcev in občanov po določeni, želeni ravni življenjskega standarda), kot glede na eksterna merila (primerljivi kazalci statike in dinamike družbene in gospodarske razvitosti zahodnih dežel, pa celo nekaterih vzhodnih in azijskih držav).

V graditvi ustavno-normativnega projekta gospodarstva, politike, družbene lastnine je šlo za poskus zamenjave deloma pravičnih, humanih socialnih kriterijev tržnih družb (gospodarska prisila; negotovost, nepredvidljivost; boj za vsakodnevni obstoj, tekmovanje, rivalstvo, brezobzirno pehanje za uspehom, denarjem, priznanjem; diktatura kvalitete, točnosti, dogovora itd.) z izjemno progresivnimi, humanimi, osvobajajočimi kriteriji prihajajoče družbe (možnosti dogovarjanja in sporazumevanja vseh o vsem; prevlada dolgotrajnih in demokratičnih potencialov in procedur odločanja; samoupravno-planska predvidljivost pogojev gospodarjenja in odločanja na dogovorni osnovi; sodelovanje in tolerance v rokih, kvaliteti itd. med gospodarskimi subjekti v vseh fazah gospodarjenja in poslovanja; tendence k enakosti družbene vrednosti vsakega zaposlenega občana; nehierarhičnost v odločanju in v delovnem procesu itd.).

Vse to je ostalo le na nivoju želenega, oz. se je v procesu svojega uresničevanja spreobrnilo v praviloma še manj sprejemljive kriterije, kot veljajo in funkcionirajo v družbah, ki so utemeljene na zasebnolastninski tržni logiki in procesnosti njihovega razvoja in delovanja.

Zato smo sedaj soočeni s postopnim bolj ali manj zavestnim preobratom k preskušeni zahodni principom ekonomiziranja (ne le v jugoslovanskem, marveč v celotnem socialističnem spektru, s to razliko, da je prvič v zgodovini socializma

⁵ Proces operacionalizacije ideje, koncepta, teorije na nivo gospodarske in politične ureditve ima v grobem tri zaporedne stopnje:

1. Ideja (npr. samoupravljanje in družbena lastnina) se spreminja v smiselno celoto osnovnih pravnih institutov - najbolj načelen oris ekonomskega in politološkega sistema (vsebovan npr. v ustavi).

2. Razdelava takšnega načelnega ogrodja v delovno-operativen sistem (sistemski zakoni).

3. Tretjo fazo predstavljajo aktivnosti, ki normativno precizno definirajo vse odnose in procese.

Pri vseh fazah nastajanja ustavno-normativnega modela sedemdesetih let ni bilo večjih konfliktov med zaporednimi koraki, dvomi in kritike od zunaj pa so bile zaželjeni in spoštovani. Prav dejstvo, da so isti ljudje gradili sistem od temeljev do vrha, jim je verjetno odvzelo možnost kritike in samokritike. Tako je nastal ustavni sistem, ki v praksi ne funkcionira ali slabo funkcionira, "eno govori drugo dela" - producira nasprotno učinke od pričakovanih in želenih (vseskozi in vsekakor pa slabe).

D. Vučković, Ali je sistem dober, Praksa št. 5, 1984.

1. Gretić, Medjuzavisnost ekonomske in politične sistema socialističnega samoupravljanja, Naše teme, št. 9, 1984.

jugoslovanski korak celo krajši ali previdnejši ali bolj preplašen - od ostalih).⁶ Dejansko lahko s tako logiko razložimo naše napake na številnih (vseh) gospodarskih segmetih - in to je več ali manj tudi edini tip razumne in sprejemljive razlage, ki ga srečujemo.

Nekaj drugega je seveda korak od besed k dejanjem. Kako preobraziti naše združeno delo (gospodarstvo in družbene dejavnosti skupne in splošne porabe) v smeri blagovno zasnovanega in delujočega sistema, ki bi ohranil tudi nekatere posebnosti, dosežke našega socialističnega razvoja ter dosegel (presegel) gospodarske rezultate (performance) razviih zahodnih (tržnih) družb?

Enega od problemov te preobrazbe predstavlja tudi dejstvo, da se znotraj gospodarstva srečujemo s dokaj različno tržno orientiranimi (strukturiranimi, adaptiranimi) subjekti (podjetji). Nekatere organizacije združenega dela že v veliki meri delujejo v tržnih pogojih dela in poslovanja, se jim bolj ali manj uspešno prilagajajo. To so praviloma vsa tista podjetja, ki so vezana na konvertibilni trg, ali tista, ki delujejo na dokaj visoko konkurenčnem domačem trgu (tekstilna, obutvena, pohištvena industrija). Za ta sektor bi bila uvedba tržnega režima le malenkosten premik, ki bi ga prenesle brez večjih pretresov.

Podjetja, ki delujejo na relativno monopolnem trgu, ki so dobro zaščiteni pred tujo konkurenco, ki lahko prežive izvoz le ob izdatnem premiranju, se seveda oklepajo netržnih, neblagovnih konceptov in okvirov gospodarjenja. Njih ne motijo teritorialne blokade, politična turostva, administrativne blokade.

Skupna in splošna poraba je naslednji veliki problem. Ne strinjam se z oznako porabe (češ da gre za nekako neproduktivno trošenje materialnega produkta družbe). Ustrenejši termin je družbena dejavnost. Sicer pa besedna oznaka sploh ni pomembna. Pomembno je to, da gre za velik del družbene aktivnosti, ki je pod sicer neuglednim paravanom neproduktivnega trošenja izvzet iz pogojev tržne verifikacije kot načina družbenega priznavanja koristnosti njihovega dela. S tem so objektivno postavljene v enako prillivigiran položaj kot tisti del monopolno privilegiranega gospodarstva, ki se poživža na trde kriterije tržne regulacije gospodarskega razvoja. Zato so tudi njihovi rezultati, načini dela in gospodarjenja v veliki meri podobni.

Zaradi njihove politične glasnosti (kot glavnem adutu v sedanji ekonomsko-politični aromi jugoslovanske družbe), močnih pozicij v oblastni strukturi ekonomije in politike, so premiki v smeri doziranja nujne blagovnosti (duha, atmosfere, logike mišljenja in delovanja) v področje družbenih dejavnosti le težje izvedljive.

Po mojem mnenju so problemi politološkega sistema mnogo lažje razrešljivo kot njihovi ekonomski rebusi.

V velimi meri bi se pričeli zapirati ob pravilnem koncipiranju in graditvi njegovih ekonomskih (gospodarskih) temeljev. To seveda ne pomeni, da bi stožerji politološkega sistema, kot so delegatski sistem, volilni mehanizem, odgovornost, federalizem itd., pričeli funkcionirati v popolni obliki, ob mobilizaciji in soglasju vseh političnih subjektov. Tega pač ne uspe doseči nobena politična ureditev. Zadovoljiv cilj je do neke mere soglasno prejetje temeljnih političnih opredelitev, večinsko participiranje v političnih aktivnostih.

Ekonomski problemi, napetosti so glavni povzročevalci političnih tenzij, političnega nezadovoljstva. Ljudje enostavno prenašajo kritičnost do gospodarskih razmer tudi na politično področje.

Znanstveno preučevanje nujnosti sočasnih premikov v ekonomiji in politiki pa je še na dokaj trhljih temeljih. Prav gotovo velja, da bi moral gospodarski preobrat od

⁶ Npr. Madžarska zapira več kot sto nerentabilnih podjetij letno (na 11 milijonov prebivalcev). Pri nas se takšnega gospodarskega in političnega "prestrojevanja" ne upamo lotiti.

O. Durdevič, Pomena, dogradnja ili spoštovanje sistema, Politička misao, št. 3, 1984.

proklamiranih kriterijev gospodarjenja sedemdesetih let (ki smo jih že skicirali) k tržno orientirani ekonomiji povzročiti tudi pretrese in premike na področju politološkega sistema, oziroma družbenih dejavnosti v najširšem pomenu besede (ki zajemajo tudi sfero politike). Številni kriteriji, na katerih sloni dinamika blagovnega gospodarstva so neposredno upravljivi tudi kot osnova organiziranja politološkega sistema. Razmeroma enostavno je postaviti zahtevo, da je potrebna predvsem njegova ekonomizacija, racionalizacija, skrčenje. Mnogo težje je praktično razrešiti problem prezaposlitve tega (relativno malo uporabnega) številnega kadra (ob dejstvu, da - ob upoštevanju zdomcev - je sedaj brez dela približno 25 % jugoslovanskega delovnega prebivalstva). Monopol zaposlenih nad nezaposlenimi je eno odprtih vprašanja samoupravne ekonomije in družbe, ki se ga bomo morali učinkoviteje lotiti. Dosedaj smo ostajali le na politično deklarativni ravni, rešitev nismo nikoli operacionalizirali do nivoja konkretnih gospodarskih posledic in rezultatov.

Zveza komunistov je bila in je vedno na izpostavljenem mestu. Nedvomno je imela odločilno vlogo pri postavljanju ustavnornormativnega koncepta sedemdesetih let, nosi tudi pomemben del krivde⁷ pri uresničitvi te zamisli. Seveda tu vseh procesov oz. vseh družbenopolitičnih skupnosti ne smemo metati v eno koš, kar pri krizološkem govorjenju kar radi storimo. Vprašanje je, koliko lahko v primeru Slovenije govorimo o zgrešenih konceptih razvojnih strategij. Vrsta gospodarskih in družbenih kazalcev nam govori o relativno ugodnih trendih tudi v primerjavi z razvitejšimi državami.

Mislím, da ne razpolagamo s sistematično zbranimi podatki o tem, kaj smo dejansko zamudili, kaj vse pa nam je tudi uspelo uresničiti in doseči.

⁷ S tem pridemo na izjemno nepregledno in nedefinirano področje odgovornosti v ekonomskem in politološkem sistemu družbene lastnine.

Odgovornost je ostala prazna lupina pri vseh gospodarskih subjektih; pri delavcih, pri delavskih samoupravnih organih, pri poslovnih in tehnovodnih strokovnih organih, pri tozdih. Glede na naravo poslovnega procesa najbolj izstopa protislovnost vloge poslovnih in tehnovodnih strokovnih organov (po eni strani potreba po kreativnem, strokovnem, fleksibilnem reagiranju in koordiniranju poslovnega procesa, po drugi strani pa postulat "samoupravne normativne blokade" takšnega diskrecionarnega ravnanja, saj so postavljeni kot vsi ostali člani kolektiva le v funkcijo izvajalca samoupravno sprejetih odločitev). Defektnost našega (ne) sistema odgovornosti je predvsem njegova "vpetost v zrak" ali odsotnost, lahko rečemo, kakršnekoli gospodarsko-financične odgovornosti. (Zakon jo eksplicitno predvideva le v primeru zavestnega zavajanja, dajanja napačnih podatkov, od članov izvršilnega organa - kar pa je že tako dovolj meglena definicija; ter za delavce TOZD, ki zaradi družbeno in ekonomsko nesmotrnega upravljanja s sredstvi zaide v težave, pri čemer se takšne generalne zahteve spet ne konkretizira, kar je praksa uspešno izkoristila in povsem obšla to določbo.)

Kolektivnost in družbenost samoupravljanja je povsem izrinila personalno vsebino odgovornosti (ki je npr. izredno zaostrena ter statusno podprta v primeru managerja kapitalističnega podjetja). Ekonomska odgovornost družbe kot celote je bila in je še v razmerah anarhije na nižjih nivojih edini naslov in edini amortizer neodgovornega in neracionalnega gospodarjenja, ki tako nescemljeno razjeda družbena substanco. Iz tega izhaja imperativ kompleksnega družbenega nadzora, za katerega pa ne moremo najti niti učinkovitih izvajalcev niti operacionalnih kriterijev delovanja.

Takšne zunanje kontrole je včasih kar preveč (kontrola SDK, banke, občinskih in drugih organov, pravobranilcev samoupravljanja itd.), na drugi strani ni "navzkrižne" kontrole samih gospodarskih oseb, ki imajo v organizacijah združenega dela svoj interes (kot npr. v delniškem podjetju njegovi klienti, kooperanti, banke, sindikati itd.), ki bazira na ekonomskem računu (merilih).

Potrebne bi torej bile neke objektivne intervencijske kategorije (kriteriji), ki bi jih oblikoval samo gospodarski sistem in na podlagi katerih bi organizacije združenega dela poslovale kot dobri gospodarji ter obenem posebni družbeni strokovni organi, ki bi kot zunanji svetovalci intervencijsko spremljali delo organizacij združenega dela ter jim pomagali z nasveti oziroma obveščali široko družbo o težavah in odklonih njihove poslovne politike.

Pri nas so blagovni producenti organizacije združenega dela (zakonski subjekti). Njihovo ekonomsko in socialno strukturo pa tvorijo delavci, poslovodni in upravni organi ter delovni kolektiv kot celota. Na njih je potrebno porazdeliti funkcije odgovornosti, predvsem njeno ekonomsko sestavino.

Morda bi bilo potrebno razmišljati v tej smeri:

a. Med garancijska sredstva za poslovno tveganje je v večji meri potrebno pritegniti tudi del sredstev za osebne dohodke (npr. kot rezervni kolektivni sklad osebnih dohodkov za pokrivanje tveganja; ali kot osebne naložbe delavcev v nega pozitivnega in negativnega predvsem ekonomskega sankcioniranja dela poslovodnih in tehnovodnih struktur, se mi zdi pomembna predvsem zamisel o neke vrste "kavciji" za poslovodne osebe, ki pa bi morala biti zadosti velika, da bi glede na potencialno možnost njihovega velikega prispevka, zagotavljala tudi ustrezno veliko povračilo).

b. Ob uresničitvi prvega predloga bi se lahko zmanjšalo ali celo ukinilo t.i. skupne rezervne sklada pri družbenopolitičnih skupnostih.

c. Ker je riskantna blagovna produkcija vezana na inovativno dejavnost, bi morali nadpovprečno uspešno in tvegajočo dejavnost v večji meri nagraditi z ekstra dohodkom (tako na ravni delovnega kolektiva, združenega dela in v upravljaljski funkciji, kot predvsem poslovodne in tehnovodne delavce - tako v pozitivnem kot v negativnem smislu).

Vendar prav tako v slovenskih družboslovnih sredinah absolutno prevladuje črnogleda kritika, pogosto tudi v funkciji lastnih interesov oziroma "vkopavanja" na pridobljenih pozicijah.

Sedaj so praviloma, zaradi izjemne zapletenosti "institucionalnega gigantizma" našega ekonomskega in politološkega sistema, procesi stvarnega sprejemanja odločitev, strukture in merila moči še vedno zakriti. Posamezne institucije (npr. zvezni izvršni svet, skupščina SFRJ) nominalno imajo oblast, ne pa tudi moč. Če pa ima nekdo oblast brez moči, ima nekdo drug moč brez oblasti. Problem odgovornosti postane tako nerešljiv: iluzija je zahtevati odgovornost od institucij, ki samo ratificirajo že sprejete odločitve, ne more pa se je naprtiti tistim ki stvamo (poljavno ali povsem skrito) odločajo, saj bi to podrlo "uradni" sistem in izpostavilo politično elito.

Vsled tega prihaja do takšnih paradoksov:

- da so najmanj politično odgovorni tisti, ki imajo največjo politično moč;
- na odgovornost se tako poziva in zamenjuje tiste, ki so na dnu politične hierarhije;
- v politični propagandi se pogosto navaja oziroma "uporablja" birokrate, tehokrate in druge sovražnike socializma kot "dežurne krivce" za naše probleme. Tudi s tem se zamegljuje odgovornost.

Vsekakor pa smo na številnih področjih prišli do vrelišča oz. nekoliko pod njim ter pričeli s takimi in drugačnimi spremembami na samoupravni zgradbi. Ideološko-normativnih dokumentov, ki naj bi inicirali preobrazbo, se je nabralo že na kupe, na prvih se je že pričel nalagati prah. Tudi to "uradno" priznavanje krušenja (rušenja) ustavno-zakonske silhuete seveda bistveno ne preokrene silnic ekonomije in politike, vseeno pa pomeni del toka, ki je začel iskati nove struge. Zveza komunistov je obdržala aktivno vlogo v kreiranju in usmerjanju novih tokov, znala je izvesti določena prestrukturiranja znotraj svojih vrst, ki ji še vedno zagotavljajo pomembne vzvode družbenega odločanja, čeprav seveda ne več v tako čisti in enostavni situaciji hegemonije partijskih vrhov, kot je to bilo do konca sedemdesetih let. Tudi ti "zlati partijski" časi so nepovratno minili. Danes ni dovolj beseda funkcionarja, da se premaknejo kolesa gospodarskih in političnih mehanizmov, vse pomembnejša postaja vsebina, smoter, utemeljenost funkcionarjev (partijske) besede. Tudi "kranclanja" z znanostjo je manj, oziroma je postalo drugačno. Partija je seveda ves čas nabirala družboslovno stroko okoli sebe. Vendar do nedavnega le takšno, ki ji je prepevala "vesele, pohvalne in poskočne melodije". Takih "pronicijivih" znanstvenikov je bilo vedno dovolj.

Pod plazom krize pa je tudi partija spoznala, da zgolj z hvaležnimi "guslarji" ne bo moč preokreniti negativnih gospodarskih in političnih gibanj, ter pričela vse pozorneje poslušati tudi druge "kanale". Ugled in moč, ki jo ima v znanstvenih krogih, ji je omogočila takšno transformacijo (morda tudi po logiki, da konec koncev znanstveni vrhovi delijo stolčke moči, ugleda, blagostanja s partijskimi vrhovi, čeprav bi to le s težkim srcem priznali). Menim pa, da je za partijo ostalo mnogo več nerešenih vprašanj glede njene masovne osnove, članstva. Koncept vsezmožnosti (partijsko) dogovonega tipa razreševanja družbenoekonomskih in političnih vprašanj se je nepovratno sesul v prah. To pa je bila pomembna osnova mobiliziranja partijskih množic. Zveza komunistov mora najti formule aktiviranja članstva tudi v mnogo bolj zoženi strugi realne (tržne) ekonomije in politike.

Za to ji zaenkrat še pošteno zmanjkuje sape.

2. PARTIJSKI (ARHAIČNI IDEOLOŠKO POLITIČNI) KONCEPT BLAGOVNE PROIZVODNE SAMOUPRAVNE SOCIALISTIČNE DRUŽBE

Dobra stran ideološkopolitične logike je v tem, da skuša skozi celotno družbeno zgradbo oz. njeno dinamiko in statiko izpeljati enotne kriterije njenega urejanja oz. delovanja (tako v njenem gospodarskem, političnem sociokulturnem podsistemu). Slaba stran ideološkopolitične logike pa je, da svoje konstrukcije često gradi na umetnih, neživljenjskih ideoloških teoretičnih, ki ne morejo najti stika z vsakodnevnimi, empiričnimi odnosi in procesi ter tako nujno ostanejo oz. postanejo "papirnati tigri" brez večjega vpliva na stvarne družbene, gospodarske, politične tokove.

Tudi vsa verbalna, administrativna (ali celo fizično-prisilna) podpora političnih in družbenih vrhov je lahko le kratkoročno učinkovita, če je njihov razkorak s stvarnostjo je prevelik.

Vendar je za jugoslovansko družbo značilno, da se politični koncepti ekonomske ureditve oz. (ne) blagovne produkcije ohranjajo kljub povsem nasprotnim rezultatom v gospodarstvu in družbi. Res število njihovih zagovornikov hitro upada, manjša se podpora takšnim (tudi ekstremnim) stališčem, vendar dejstvo njihove bolj ali manj opazne prisotnosti opravičuje njihov podrobnejši prikaz in analizo.

Omejil se bom na tekstne skupine avtorjev, ki je v okviru priprav na sejo CK ZKJ (idejni plenum) o idejno-političnih gibanjih v jugoslovanski družbi in nalogah ZK (ki se je pripravljala drugo polovico leta 1986 in prvo polovico leta 1987) imela nalogo opredeliti oz. naznačiti idejna vprašanja razvoja samoupravnih družbeno-ekonomskih odnosov.- Gre za skupino 11 tekstov več avtorjev obenem z ekonomskimi stališči pobudnika te seje S.Šušarja. Delo je potekalo v okviru Centra za družboslovne raziskave CK ZKJ.

Najprej je treba reči, da gre glede na pomembnost teme, naše gospodarske probleme itd. za presenetljiv izbor tekstov, saj so avtorji ekonomskega dela praktično povsem neznaniz Zagrebčani:

Sabolović, Prga, Predragović, Lovrinović in Sarajevski Sokolović.

Tudi rezultat njihovega pisanja (v letu 1987!) je bil več kot presenetljiv - nastala je zbirka minimalno povezanih tekstov, ki je brez večje argumentacije postavljala posamične teze dogovorne in postdogovorne ekonomije ideološko-političnega izvora. Velik del tekstov se je osredotočil na relacijo jugoslovansko-svetovno gospodarstvo (kar je predmet "strokovnega" dela večih omenjenih avtorjev(in s tega zornega kota skušal ocenjevati in razreševati (večinoma po logiki preproste analogije - čeprav je to njihov temeljni očitek kritika sedanjega stanja) naše gospodarske družbene probleme.

Zanimivo je, da se celo v okviru Centra za družben raziskovanja CK ZKJ predvideli, da takšno enobarvno pisanje ne bo naletelo na pozitivne odmeve, in so kasneje vključili tudi še druge tekste oz. avtorje.

Zadržal se bom le pri tekstih prvotne (omenjene) skupine in izpostavil nekaj najbolj značilnih ugotovitev, ki po mojem mnenju dovolj klasično ponazarjajo tipična partijska stališča o ekonomskih vprašanjih jugoslovanske družbe in partijsko razumevanje koncepta gospodarskega razvoja. Ne glede na to, da takšna stališča prav gotovo nimajo prostora v ekonomski znanosti, pa je dejstvo, da so v partijskih forumih še kako prisotna in vplivna. Obenem pa velja, da je bila pomembnost, upoštevanje, smiselnost takšnih stališč proporcionalna s položajem in vlogo ZK v našem družbeno-političnem sistemu oz. v družbi v celoti. Zlasti v začetku 70-ih let se jih je skušalo tudi praktično uresničevati, danes pa lahko rečemo, da pomenijo samo še relikti obdobja, ko se je s politično voljo skušalo preokreniti ekonomsko logiko.

1. Začel bi z veliko stopnjo nestrpnosti, ki se izraža v večini tekstov, do tistih, ki na probleme naše družbe gledejo z drugačnega zornega kota - poimenuje se jih z zagovorniki kapitalistične kontrarevolucije, kapitalizma siromaštva; slepo poslušne avtoritetam, ki so nesposobne graditi teoretično misel socializma in sprejemajo meščansko (konzervativno) ekonomsko misel; epigone poražencev buržuazije, serviserje in najemnike tujega kapitala in njegovih obveščevalnih služb. Tako pri nas "poleg osnovne delavsko razredne fronte delujejo sile: trdorokaši etatističnega tipa, restavradorji kapitalskih odnosov, neoliberali s svobodno ekonomijo zgodnjega kapitalizma, zagovorniki velikega državnega kapitala in monopola, militantni nacionalisti, ultralevi frazerji. Vsi pa imajo isti cilj - kako upreči delavski razred in njegovo presežno delo v lastni voz?"²

Vsi ti (konceptijsko se jih razdeli v 3 skupine: v prvi so tisti, ki v celoti negirajo gospodarski in politični sistem; drugo skupino predstavljajo kritiki posameznih delov gospodarskega in političnega sistema, ki zahtevajo tudi spremembo socialističnih produkcijskih odnosov; v tretji skupini pa so tisti, ki menijo, da je sistem dobro zgrajen, njegovo funkcioniranje pa ovira razkorak med normativnimi pravili, obnašanjem in empiričnim dogajanjem) pa preprečujejo samoupravno integracijo dela, oblikovanje federativne ureditve in zmago delavskega razreda.³

2. Skupen jim je tudi zelo rezerviran odnos do trga, čeprav je tudi tu prisotnih več modalitet.

Lahko začnemo s črnogledim ocenjevanjem mednarodnih ekonomskih (tržnih) odnosov. M. Predragović meni, da je teoretična osnova gospodarske politike razvitega sveta koncept meščanske ekonomske misli o svobodnem mednarodnem trgu, ki želi dokazati, da nacionalni tržni odnosi v posameznih deželah veljajo tudi na mednarodnem ekonomskem področju. S teorijo in prakso takoimenovane mednarodne svobodne menjave se uspešno blokira oblikovanje pravičnejše nove ekonomske mednarodne ureditve, ekonomskimi velesilam pa se zagotavlja popolna gospodarska dominacija, monopolna razdelitev trga in cen. S tem si je neokolonializem oblikoval še učinkovitejše sisteme izkoriščanja, saj si je tako zagotovil trajno krajšo tujega delovnega časa. Sintagmo "svobodnega trga in svobodne iniciative", ki je predvsem v interesu velikega privatnega kapitala na zahodu kot njegov strateški odgovor na državo blagostanja, se je nekritično prevzelo tudi pri nas, to naj bi bila celo formula rešitve naših gospodarskih in družbenih težav. M. Predragović "opozarja", da je prav takšna ekonomska politika v 30-tih letih privedla do svetovne ekonomske krize, fašizma in imperializma, zato mu je povsem jasno, da ZK ne more sprejeti takšnih antidelavskih idejnih sporočil.⁴

V tem kontekstu D. Sokolović razmišlja o socialističnosti gospodarstva samoupravne družbe, ki bi ne smelo biti pogojeno z njenimi kreditnimi obveznostmi, tudi ne z determinantami mednarodne delitve dela in svetovnega trga, marveč predvsem s potrebami lastnega naroda. "Imperativ ne more biti izvoz, predvsem ne po vsaki ceni, marveč zadovoljevanje potreb ljudi po vsaki ceni".⁵

² M. Predragović, Idejna pitanja razvoja društveno ekonomskih odnosa na osnovama socialističkog samoupravljanja, (monografska gradnja), Zagreb, veljača 1987, str. 3.

³ Skupna točka vseh naštetih in zamišljenih sovražnikov socializma pa je, da "preprečujejo samoupravno integracijo dela oblikovanje republik, pokrajin in federacijo kot socialistične skupnosti dela, v kateri ima v vseh vprašanih dominantno vlogo delavski razred kot hegemon lastne usode in nosilec procesov, ki mu odpirajo perspektive za lastno osvoboditev."

Ibid, str. 10.

⁴ Glej:

M. Predragović, Neke idejne implikacije odnosa SFRJ sa međunarodnim monetarnim fondom, (tipkopis), 1987.

M. Predragović, Idejna pitanja razvoja društveno-ekonomskih odnosa na osnovi socialističkog samoupravljanja, (monografska gradnja), Zagreb, veljača 1987.

⁵ D. Sokolović, Idejna pitanja razvoja društveno ekonomskih odnosa na osnovama socialističkog samoupravljanja, Sarajevo, januar 1987, str. 22.

Najbolj ekstremno je stališče, da odnosi menjave ne spadajo v koncept socialističnih odnosov, saj onemogočajo tako delitev po delu kot delitev po potrebah.

Menjava je neracionalni in neproduktivni moment proizvodnje, ki nima svoje zgodovinske perspektive. Potrebna je centralizacija kapitala kot preseganje menjave, kot razvojni dejavnik planske in tržne organizacije dela. D. Sokolović jo razume kot usklajevanje posebnih s splošnim interesom, kot pogoj za proizvodnjo po potrebah. Leta mu pomeni nujni pogoj socialističnosti produkcijskih odnosov oz. začetek njihove socialistične preobrazbe:

"Preden socializem vzpostavi delitev potrošnih sredstev po potrebah in kot pogoj, da se vzpostavi delitev po delu, je nujno vzpostaviti proizvodnjo po potrebah."⁶

Ugotavlja sicer, da med blagovno produkcijo in združenim delom obstoji protislovje, vendar ga brez večjih težav razreši s staro partijsko formulo, da mora biti blagovna produkcija pač v funkciji združenega dela. Drugače povedano, potrebna je kontrola trga od združenih producentov (ne pa od kapitala kot v kapitalizmu).

Medtem ko ima kapitalistična kontrola trga za cilj neenako menjavo in vezavo presežne vrednosti na strani kapitala, pa je kontrola združenih producentov "edini ekonomski zakon znotraj blagovne oblike produkcije. Sestoji iz absolutne kontrole cene delovne sile." Seveda je takšna kontrola zamišljena na ravni celotne družbe (za vse enako, kar daje videz enostavnosti in urejenosti) s tem, da se določi enotna vrednost (cena) delovne sile.

"To je edini pogoj, da se tudi v okviru blagovne produkcije postavljajo socialistični odnosi delitve. Delitev po delu je na trgu lahko vzpostavljena le, če trg kontrolirajo producenti, to pa pomeni ekvivalentno menjavo, to je menjavo enakih količin dela."⁸

Takšno razumevanje trga v današnjem času prav gotovo ne zahteva komentarja.

V svojih izvajanjih S. Šušar pravilno ugotavlja, da je bistvo blagovne produkcije prelivanje dohodka (čeprav se ne pove zakaj in kakšne so pozitivne vzpodbude tega), česar ne morejo spremeniti socialistični pravno-politični okvirji. Blagovni produkciji je zato inherentno oblikovanje kapital odnosa po eni strani ter etatistično, birokratsko omejevanje - to pa ni združljivo s socializmom.

Temeljna naloga socializma je tako ukinjanje tržnega in državnega posredovanja preko notranjega preseganja blagovne proizvodnje.

Koncept samoupravljanja v pogojih blagovne proizvodnje se označi za kapitalistično samoupravljanje - samoupravljanje, v katerem delovni ljudje kot kolektivni podjetniki upravljajo z deli družbenega kapitala, pomeni meščansko neoklasično varianto samoupravljanja. Sprejemljiv je le trg blaga (pod pogojem, da ga organizira združeno delo), trg kapitala in delovne sile pa je potrebno ukinjati.

Družbo naj bi po nekaterih ocenah vodil bančni kapital, namesto da bi to počelo združeno delo. Proizvodnjo in družbo pa je potrebno integrirati na bazi dela, na pa kapitala, sicer se ne bo nadaljeval revolucionaren proces osvobajanja dela in se bomo vrnili na državni socializem in kapitalizem. V isti sapi pa isti avtor ugotavlja, da producent nima nobene prisile in motivacije za gospodarjenje in razvoj ter tako prazen prostor nujno zasedajo politični subjekti s svojo politično logiko.⁹

⁶ IBID, str. 21.

⁷ Podobno razmišlja M. Predragović, ko ugotavlja, da problem našega trga ni v tem, da so ukinjeni kriteriji ekonomske prisile (kar je po njegovem mnenju napačna ugotovitev številnih kritikov), saj je to koncept klasičnega liberalnega trga (v stvarnosti pa po D. Saboloviću deluje nekakšno omejevanje svobodnega tržnega mehanizma - problem je le to, da to ni naša jugoslovanska stvarnost). Pri nas je potrebno zagotoviti "vseobsežno delovanje ekonomskih zakonitosti znotraj združenega dela".

M. Predragović, Idejna pitanja razvoja društveno ekonomskih odnosa na osnovama socialističkog samoupravljanja, (manografska gradja, Zagreb, veljača 1987, str. 8).

⁸ IBID, str. 34, 35

⁹ Glej:

Možnosti, da se prazen prostor zapolni z ekonomsko logiko blagovne produkcije, S. Šušar seveda ne vidi.

3. Močno se napada institut realnih obresti in realnega tečaja dinarja.

Po takšnih ocenah je dinar podcenjen za 35 - 40 %, realno obrestno mero naj je vsilil Mednarodni monetarni sklad in naši "omejeni psevdoliberalni ekonomisti" (dokaz, da je Mednarodni monetarni sklad slab, je dejstvo, da nam ni svetoval razbremenitve gospodarstva, kar je ključ za izhod iz krize). Realni tečaj in obresti so povečale inflacijo za 50 %, morali smo odpreti tudi vrata tujemu kapitalu. Zagovornikom realnega tečaja in obresti se skuša naprtiti videz, kot da vidijo le v teh dveh institutih izhod iz krize, zanemarjajo pa vse ostala institucionalne, sistemske spremembe. To se potem označi kot parcialen pristop, ki je nesmiseln in nima perspektiv - kot dokaz se navaja dejstvo, da dolgoletna politika realnih obresti in tečaja v Jugoslaviji ni imela uspehov, oz. da je neposredno kriza za dosedanje gospodarsko stanje.

Čudovit izhod po njihovem mnenju ponuja Dolgoročni program, ustava in zakon o združenem delu.¹⁰

D. Sabolović ugotavlja, da so se po letu 1979 jugoslovanski ekonomisti opredelili za "realno ekonomijo" oz. za realne ekonomske fraze, kar v bistvu pomeni psevdoliberalno mehanično ekonomijo (jugomonetarizem). Ta koncept pa ni dal rezultatov (predvideva kot da ga je jugoslovanska uradna politika v celoti podprla in uresničila), zato se danes kažejo njegove pomanjkljivosti (po njegovem mnenju bi bilo najprej treba urediti jugoslovansko gospodarstvo, šele potem bi realna ekonomija dobila svoj smisel obstoja).¹¹

Skoraj neverjetna je razlaga naše zadolženosti - po Titovi smrti se pri nas ni nadaljevala ofenzivna zunanja politika, marveč je prišlo do defenzive - to je izkoristil mednarodni kapital in nam preko mednarodnega monetarnega sklada postavil težke pogoje vračanja dolga.¹²

Končna ugotovitev (ki je sicer deloma pravilna, vendar ob tem ni danih nobenih uporabnejših predlogov) je, kot smo že omenili, ta, da je pri nas potrebno prvo urediti gospodarstvo, potem pa je možna realna ekonomija in uspešnost posameznih ukrepov ekonomske politike.

Po sila dolgem in kontraverznem pisanju se torej ugotovi, da je potrebno urediti najprej naše gospodarstvo, nato pa bi lahko izvažali. Opredeli se tudi pomen valutnega tečaja za (de) stimuliranje izvoza in uvoza¹³, čeprav se je prej na drugih mestih ostro obsojalo politiko realnega tečaja.

Ves čas se zavzemajo za kvalitativno usklajevanje ekonomske intervencije na sodobno reguliranem trgu, poudarjajo vrednost teorije disparitet stroškov, cen in valut, ki pojasnjuje spremembe mehanizmov in zakonitosti trga¹⁴, ne upoštevajoč, da vse te

S. Šušar, Fiatizem, tehnobirokratizem i razvoj socialističkog samoupravljanja i neke tendencije u društvenoj kritici, Socializam, št. 3, 1986.

9. Šušar, Marginalije o sociologiji razvoja i ekonomiji rasta, Socializam, št. 1, 1987.

10. Glej:

D. Sabolović, Odbrana socializma (tipkopis), 1987;

I. Lovrinović, Ocjena stanja društvenoekonomskih odnosa (tipkopis), 1987;

J. Prga, Monetarni faktori i stabilizacija privrednih tokova - mogućnosti i otvorena pitanja (tipkopis), 1987.

11. D. Sabolović, Izlaz u realno krizu (tipkopis), 1987;

D. Sabolović, Kritika hercegovačkog programa (tipkopis), 1987.

12. M. Predragović: Neke idejne implikacije odnosa SFRJ sa Međunarodnim monetarnim fondom (tipkopis), 1987.

13. "Če je notranja cena producenta, preračunana preko uradnega tečaja, pokrita s svetovno ceno, bo prišlo do izvoza enako, kakor bo tudi višja notranja cena v primerjavi preko uradnega valutnega tečaja z nižjo svetovno ceno stimulirala uvoz."

D. Sabolović, Utjecaj privrednog razvoja na unapređenje međunarodne razjene, Ekonomski fakultet Zagreb (tipkopis), str. 6 - 7.

14. D. Sabolović je mnenja, da jugoslovanski ekonomisti ne poznajo teorije disparitet stroškov, cen in valut ter zato usklajeno ekonomsko intervencijo na reguliranem trgu smatrajo za diržizem etatističnega tipa.

njihove zahteve predpostavljajo blagovno strukturiranost ekonomije in politike, ki je pri nas že zdaleč nimamo, obstoji pa v državah, ki prakticirajo takšno ekonomijo in politiko.

4. Zanimivo bedasto (nesmiselno, politično demagoško in tendenciozno) je tudi stališče, da ni možna primerjava učinkovitosti privatne in družbene lastnine.

Razlog - delavci v kapitalizmu delajo enako v družbeni, skupinski, privatni lastnini, v socializmu pa tudi, ne glede na oblike lastnine. Oblika lastnine torej nima nobenega vpliva na obnašanje delavcev, oz. ekonomske performante sistema kot takega.

Vsak, ki ima v Jugoslaviji privatni kapital, ga je na nek način ukradel (devize, krediti, utaja davkov, podkupnina, izkoriščanje službenega položaja, privilegijev oz. monopolnega položaja, izkoriščanje tujega dela), delavcem na tujem pa smo ga z devalvacijo dinarja v veliki meri ustavili sami.

5. Značilno za vse avtorje oz. tekste, ki jih obravnavam, je, da so zelo skromni pri razvijanju pozitivnih alternativ. Razen nekaterih obrabljjenih fraz o delavskem razredu, osvobajanju dela, vrtenju kolesa zgodovine, sklicevanju na ustavo, zakon o združenem delu, Dolgoročni program, skoraj ni uporabnejših predlogov.

"Naš narod ne bo dovolil nobenemu zavrteti kolo zgodovine nazaj, posebno še dokler ima svojo oblast, ki podpira razredno borbo.

...Realni kapitalizem nam le približuje realnemu socializmu, vendar nas vanj ne more spraviti. Že vemo, da nam tudi to ne odgovarja. Po vseh eksperimentih z realno ekonomijo bomo prišli tudi so samoupravne regulacije procesov družbene reprodukcije. Izpolnili bomo ekonomsko strukturo družbe, razvili samoupravljanje, kajti nihče ne bo pristal na alternativo, da nekdo z njim upravlja (posebej slabo). Dokazali bomo, da je lahko tudi družbena lastnina uspešna in produktivna v samoupravnem socializmu."¹⁵

In:

"Razvoj novih produkcijskih odnosov zato danes predstavlja glavno proizvodnjo in gibalno silo celotnega produkcijskega procesa. Povsem iskreno rečeno, elementiranje vseh eksplozijskih produkcijskih odnosov pomeni osnovno predpostavko ne le za razvoj socialističnih produkcijskih odnosov, marveč tudi ključno točko razvoja materialnih produktivnih sil družbe."¹⁶

Obširneje se elaborira edino predlog prof. Pertota glede eliminiranja stroškovno najdražjih proizvodenj s pomočjo snemanja stroškov in z ustanovitvijo centralnega zavoda, ki bi to teoretsko pripravil in izpeljal. Takšen zavod (ki bi ga na centralnem nivoju sestavljali najboljši strokovnjaki) bi na osnovi analiz moral predlagati dvoje:

- kateri so izvozno orientirani in stroškovno kvalificirani izvozni proizvodni centri,
- predlogi v smeri oblikovanja enotne stroškovne rekonstrukcije obstoječih proizvodenj s ciljem, da se na določeno raven valutne vrednosti postavijo vse tiste proizvodnje (tako izvozne kot tudi neizvozne), ki bi v bodoče brez večjih izgub in subvencij lahko vzdrževale vrednost dinarja.

Prav gotovo ni povsem jasno, kaj bi takšno (znanstveno ali administrativno) razvrščanje podjetij lahko spremenilo pri njihovi gospodarski učinkovitosti.

Obenem se namreč ugotavlja, da danes morda nimamo niti enega industrijskega objekta, ki bi bil v celoti in trajno izvozno usposobljen (kakšen smisel ima potem sploh tako visoko postavljanje praga) ne le v pogledu nivoja tehnologije, kvalitete in tržnosti, temveč tudi nivoja stroškov in količin.

Ni potrebno, da se ekonomske kategorije realne, bolje je, če so z ekonomskimi in tržnimi ukrepi postavljene na paritete, ki omogočajo doseganje zelenih ciljev. Potrebno je namensko uskladiti disparitete stroškov v makrostrukturi družbenega produkta.

D. Sabolović, Izlaz u realnu krizu (tipkopolis), 1987.

¹⁵ D. Sabolović, Odbrana socializma, (tipkopolis), 1987, str.9.

¹⁶ D. Sokolović, Idejna pitanja razvoja društvenoekonomskih odnosa na osnovama socialističkog samoupravljanja, Sarajevo, januar 1987, str. 19 - 20.

Ko bi bili torej na predlagan način pripravljeni stroškovniki posameznih proizvodenj, bi se pričelo delo na ocenjevanju obstoječih stroškov. Analiza naj bi potekala na najstrožjih in sodobnih kriterijih lokacije, splošne rentabilnosti, tehnološke perspektivnosti, kadrovske usposobljenosti itd.

Na takšni osnovi bi potem podjetja razvrstili v 3 skupine:

1. V prvi skupini bi bila podjetja, ki bi ob ustreznem moderniziranju tehnologije in povečanju kapacitet do izvozne veliko serijske proizvodnje, lahko obdržala vsaj dosedANJI obseg izvoza pri predvidenem novem tečaju dinarja, vendar brez posebnih izvoznih stimulacij.

2. Drugo skupino bi sestavljala podjetja, ki bi ob zaščiti, ki je v Evropi normalna, pri novem tečaju dinarja in ob ustrezni modernizaciji lahko producirala le za domači trg.

3. V tretji skupini pa bi bila podjetja, ki ne izpolnjujejo niti minimalnih pogojev za prvo in drugo skupino in bi jih bilo potrebno likvidirati v skladu s povečanjem zaposlenosti v drugih sektorjih.¹⁷

3. PREDLOGI POTREBNIH SPREMEB EKONOMSKEGA SISTEMA

3.1. Samoupravljanje - etatizem - blagovna proizvodnja

Zlasti na ekonomskem področju (tako v partijskih dokumentih kot na področju ekonomske teorije nasploh) je opazna velika nedodelanost pozitivnega programa preseganja sedanjih gospodarskih in družbenih težav.

Zato bomo v naši razpravi skušali napraviti tudi nekaj korakov naprej pri naznačitvi nadaljnjih potrebnih premikov pri:

- posameznih temeljih družbenoekonomskega sistema kot mehanizma uveljavljanja temeljev družbenoekonomskega sistema;

- proučevanje učinkovitosti ukrepov (izbor in kvantifikacija) ekonomske politike za pot iz krize;

- dograjevanju optimalne institucionalne ureditve posameznih sestavin narodnega gospodarstva in delovanja organizacij združenega dela kot njegovih temeljnih celic.

Blagovna proizvodnja - samoupravljanje - etatizem so nedvomno trije tokovi, ki se z različno intenzivnostjo, usmerjenostjo, odmevnostjo v celotnem razvoju jugoslovanske družbe pretakajo skozi njeno gospodarsko, politično, sociokulturno zgradbo.

Po eni strani lahko rečemo, da se je samoupravljanje v določenem obsegu že uveljavilo v delovnih kolektivih, po drugi strani pa mora država objektivno - zaradi nedograjenega gospodarskega sistema - neposredno urejati delitev dohodka in razširjeno reprodukcijo oz. neposredno vplivati na gospodarske odločitve delovnih kolektivov na teh področjih (v celotnem povojnem gospodarskem razvoju).

Današnja dilema med etatizmom in samoupravljanjem je torej že starejšega datuma.

Na začetku sedemdesetih let smo jo poskušali odpraviti z ustavnimi amandmaji, novo ustavo, zakonom o združenem delu in sistemskimi zakoni. Takratne spremembe so temeljile na prepričanju, ki se v praksi ni potrdilo - da je mogoče navedeno dilemo

¹⁷ Glej:

D. Sabolović, Utjecaj privrednog razvoja na unapređenje međunarodne razmjene, Ekonomski fakultet, Zagreb, 1987.

odpraviti zgolj s širjenjem samoupravnih institucij (skupnosti, samoupravnih sporazumov in družbenih dogovorov itd.) na področja, ki jih je obvladovala država, da ni potrebno dograjevati blagovne proizvodnje. Delavci naj bi v neposredni medsebojni povezanosti (dohodkovni odnosi) s svojimi odločitvami nadomeščali trg. Toda v osemdesetih letih je postalo jasno, da zaostrene gospodarske razmere prav na področjih, kjer v kapitalizmu delujeta trga kapitala in delovne sile, niso potrdile izhodiščnega prepričanja in je tako stara dilema med etatizmom in samoupravljanjem še vedno aktualna.

To spoznanje pa lahko podrobneje pojasnimo z dejstvom, da sta v ekonomski literaturi le dve rešitvi problema delitve dohodka in razširjene reprodukcije, ki spoštujeta predpostavki, naj bo gospodarstvo socialistično in tržno. Obe rešitvi se razlikujeta po tem, s katere strani "zagrabit" dohodke v sistemu njegove delitve. Po prvi je treba tudi v socialističnem gospodarstvu uveljaviti ceno delovne sile, tako da se akumulacija oz. dobiček pojavi kot ostanek dohodka. Ta cena lahko nastaja na trgu, z družbenim dogovorom ali z državnim plačanim sistemom. Akumulacija je ostanek, ki je potem tudi vir za ponudbo prihrankov in s tem determinanata obrestne mere oz. cene kapitala.

Po drugi rešitvi pa je treba najprej opredeliti akumulacijo in so osebni dohodki ostanek. Akumulacija je lahko opredeljena z minimalno stopnjo akumulacije, obrestni na poslovni sklad in podobnim. Te kategorije so lahko tržne ali pa tudi državno planske. Osebni dohodki naj bi v tej rešitvi bili ostanek, ki bi usmerjal delavce pri sprejemanju gospodarskih odločitev.

M. Tajnikar meni, da je dilema med etatizmom in samoupravljanjem v bistvu dilema med lastninskim gospodarstvom z blagovno proizvodnjo in delavsko upravljanim gospodarstvom z obrestmi na poslovni sklad. Napačno razumevanje etatizma nas zato lahko pripelje zgolj do tega, da spregledamo pravi in resnični etatizem v sodobni Jugoslaviji. Nesmiselno je trditi, da je konkurent samoupravljanju etatizem vzhodnoevropskega tipa. Po eni strani nimamo države, ki bi ga bila sposobna uresničiti, po drugi strani pa je samoupravljanje že preveč zakoreninjeno v naših delovnih kolektivih. Država tudi nima ustreznih ministrstev, planskih organov in znanja za centralno planiranje in vodenje gospodarstva in družbe. Uresničitev takšnega gospodarskega sistema bi bila vsaj tako težka naloga kot uresničitev doslednejšega sistema samoupravnega socializma.

3.2. Sistem družbenega financiranja - družbene dejavnosti

Družbene dejavnosti skupne in splošne porabe so se v naši družbi izjemno razvile ter so na nekaterih področjih močne primerjave z dosežki socialdemokratskih programov v državah Zahodne Evrope. Ponekod se je v socializaciji storitev teh dejavnosti odšlo celo predaleč (klasični primer je stanovanjsko področje) in je treba opredeliti, kaj vse je racionalno in smiselno financirati iz družbenih sredstev, kjer pa je potrebna večja stopnja finančne udeležbe, ekonomske zainteresiranosti in odgovornosti posameznikov, združenega dela, družbenopolitičnih skupnosti. Pri urejanju ekonomskega položaja družbenih dejavnosti je treba upoštevati po eni strani velik pomen njihovega prispevka k procesu družbene reprodukcije, po drugi strani pa dejstvo, da se s sistemom družbenega financiranja v Jugoslaviji pretaka okoli 37 % družbenega produkta. To je postavka, ki brez dvoma zahteva racionalno uporabo teh sredstev z vidika uresničevanja alokacijske oz. fiskalne, ekonomske in socialne funkcije tega gospodarskega podsistema.

Dolgoročni program gospodarske stabilizacije je nakazal osnovne slabosti našega sistema družbenega financiranja in osnovne opredelitve glede davčnega sistema in

politike. Tako naj bi se zmanjšalo izločanje sredstev gospodarstva za zadovoljevanje splošnih in skupnih potreb, krepila naj bi se ekonomska in socialna funkcija davkov, postopoma pa naj bi se spremenila tudi struktura davčnega sistema v smislu krepitve neposrednih vrst davkov.

Za razbremenitev gospodarstva je treba proučiti, ali je rešitve smiselno iskati v zmanjšanju prispevnih stopenj. Prilivi SIS v prvem trimesečju letos so izkazali velike presežke sredstev, ki so izločeni iz vsakršne uporabe, znašajo pa več kot celotna akumulacija gospodarstva, umanjšana za izgube. To povzroča velike spremembe v strukturi dohodka in korist skupne porabe in v breme akumulacije.

Učinkovito zmanjšanje potrebnega izločanja sredstev gospodarstva za splošno in skupno porabo bo možno doseči le z bistvenim zmanjšanjem administrativnega urejanja, predpisovanja postopkov ter prevladujočega normativnega urejanja in obvladovanja družbenih problemov.

Zapletenost institucionalne strukture našega sistema družbenega financiranja, posebnosti fiskalnega federalizma visoka stopnja horizontalne in vertikalne decentralizacije in avtonomnost družbenopolitičnih skupnosti in samoupravnih interesenih skupnosti zahteva razčlenjen in učinkovit mehanizem fiskalne harmonizacije in koordinacije. Možna alternativa je tudi prehod na sistem participacije, ki naj zagotovi večjo stopnjo stabilnosti in enakomernosti financiranja vnaprej dogovorjenega obsega in strukture javnih potreb na ravni cele države. Če pa za to so možnosti, lahko ožje politične teritorialne enote (republike, občine) povečajo svoj družbeni standard z lastnimi viri dohodkov.

Svobodna menjava dela kot način financiranja skupnih družbenih potreb naj se uveljavi le na tistih področjih, kjer so za to ekonomski pogoji (deljiva ponudba, izključitveno načelo). Enostavna reprodukcija družbenih dejavnosti in materialne infrastrukture naj bi se v takšnem primeru financirale iz materialnih stroškov uporabnikov, razširjena reprodukcija pa iz njihovega presežnega dohodka.

Pri finalnih družbenih dobrinah (osnovno izobraževanje, temeljno zdravstvo, kultura) pa bi bilo treba zaradi narave javne dobrine začeti razmišljati o prehodu nazaj na klasičen način financiranja teh potreb z vsemi možnimi in znanimi sredstvi. Na vseh področjih družbenega financiranja je treba izdelati standarde in normative obsega in kakovosti dela, kar naj prepreči ekstenzivno širjenje teh dejavnosti in hkrati omogoča učinkovit nadzor družbenih služb. V sistem je treba eksplicitno vključiti obveznost subjektov družbenega financiranja, da ustvarjajo proračunske presežke oz. deficite, če v gospodarstvu nastopijo vnaprej določene razmere - v sistem veljati avtonomne stabilizatorje. Odpraviti je treba načelo proračunskega ravnotežja za leto dni ter ga postavljati v okvir srednjeročnega planskega obdobja.

Potrebna je sprememba v strukturi financiranja družbenih dejavnosti. Jugoslovanska struktura javnih dohodkov je v Evropi izjemna, saj prevladuje pri nas neposredno zajemanje dohodka - 70 : 30, v Evropi pa je to razmerje približno 50 : 50. Za neposredno zajemanje pa je zlasti v naših razmerah (odsotnost trga produkcijskih faktorjev) značilno, da neposredno povečuje produkcijske stroške, medtem ko obdavčitev uporabi diferencirana davčna tarifa za produkte elastičnega povpraševanja. Predlagamo premik k večji uporabi posrednega zajemanja dohodka za financiranje družbenih dejavnosti, kar bi imelo tudi znatne antiinflacijske učinke.

Pri samem davčem sistemu pa je treba bolj poudariti izvajanje dogovorjene davčne politike, ki ni odvisna od usposobljenosti kadrovske strukture in opremljenosti dela davčnih služb, pač pa tudi od konkretne podpore, ki naj bi jo te službe imele pri svojem delu. Niso tako osamljeni primeri, da v posameznih okoljih razumejo kot ustrezno davčno politiko široke oprostitve, visoke olajšave, nedosledno izvajanje predpisov in slab nadzor nad izpolnjevanjem obveznosti.

Davčni sistem je zasnovan tako, da je manj pomembna ekonomska moč zavezanca, zaradi česar nimamo dovolj zgrajene niti ekonomske niti socialne funkcije davkov. Zato naš davčni sistem ne samo da ni bil eden od temeljnih instrumentov redistribucije bogastva, ampak je v določenem delu celo faktor oz. generator nadaljnje socialne diferenciacije občanov.

Iluzorno je pričakovati večjo učinkovitost davčnega sistema z današnjo strukturo davkov, v kateri še vedno prevladujejo posebni davki, davek iz osebnega dohodka, dekorativna vloga davka na premoženje in premožnjskih pravic in njihove dohodke ter široka naklonjenost niza virov osebne potrošnje.

Če upoštevamo, da v vsakem sistemu odnos med neposrednimi in posrednimi davki opredeljuje več faktorjev (raven in struktura ekonomske ureditve, tradicija in razvoj davčnega sistema, odnosi med posameznimi družbenopolitičnimi skupnostmi itd.), potem se zaman pričakuje, da bomo samo s spremembami davčnega sistema lahko hitreje in pogumneje razvijali mehanizme neposrednega obdavčevanja. Transformacijo posrednih v neposredne davke bi bilo možno realizirati le v uokvirjanju obsega splošne porabe v bistveno razumnejše meje na vseh ravneh.

3.3 Denarni, kreditni in bančni sistemi

To je eden ključnih podsistemov gospodarstva v vsaki družbi, njegov krvni obtok, pri nas pa eno najbolj zanemarjenih in ideološko sumljivih področij.

Eksperimentiranje za transformacijo bank v samoupravne asociacije združenega dela je povzročilo, da danes nimamo ne bančnega, ne monetarnega, ne finančnega sistema. To, kar sedaj funkcionira, je paradržavna struktura prenašanja akumulacije (ki je netransparentna in administrativno prisilna). Takšno stanje nam med drugim prinaša tudi vse višje stroške finančnega posredovanja, čeprav se drugod po svetu večinoma nižajo. Bančni sistem s svojo nizko stopnjo poslovnosti le stežka najde motiv za inovacije v bančnem poslovanju, čeprav je ta trend v svetu zelo prisoten. Zato je tudi na tem področju nujno treba razmišljati o vzpostavljanju notranje konkurence med finančnimi posredniki.

Institucionalna ureditev Narodne banke Jugoslavije in njenega delovanja ostaja ključna nerešena točka. Ob tem da ne uresničuje temeljnih, z ustavo določenih nalog, vse bolj postaja odlagalističe nerešenih finančnih vprašanj na mikro in makro ravni, in to kljub temu, da že sama po sebi posluje z izgubo. Zato si uresničevanja nadzorne funkcije Narodne banke Jugoslavije nad bančnim sistemom, ukrepanja in sankcioniranja s tem v zvezi ni mogoče zamisliti, ne da bi se najprej uredile razmere v njej sami. To še posebno velja za številne primere finančne nedisciplinije, ki se začenjajo pri njej in se nato širijo na druge institucije.

Nekaj nujnih sprememb glede ureditve položaja Narodne banke Jugoslavije:

1. Narodna banka ne more biti poslovna banka (kar danes je). Narodna banka lahko posoja kot centralna emisijska ustanova, ve se komu in pod kakšnimi pogoji - po čimmanj diferenciranih pogojih in čimdražje, še posebej takrat, kadar je domača valuta ogrožena (kar velja danes za dinar, ki praktično opravlja le še funkcijo menjalnega sredstva, ne pa več v polnem obsegu funkcije težavracije in mere vrednosti, mi pa kljub temu vodimo politiko poceni denarja). Narodna banka mora izstopiti iz neskončnega kroga selektivnega financiranja in subvencij.

2. Ugotoviti je treba, ali je edini možen način financiranja emisije primarnega denarja v Jugoslaviji res samo s poslovnimi bankami oz. prednostnimi področji v gospodarstvu, kar trenutno velja kot edino možno pri nas. Emisijo denarja bi bilo bolje

skoncitrirati na tisto področje, ker se ta emisija vsaj načeloma lahko bolj ekonomsko racionalno nadzoruje (financiranje proračuna).

3. Treba je postaviti takšen finančni in denarni sistem, v katerem bi temeljna funkcija centralne banke bila le v tem, da z njenimi aktivnostmi usmerja gospodarstvo k splošnemu finančnemu ravnotežju. Najboljše rezultate lahko Narodna banka Jugoslavije dosega ravno z ekonomskimi ukrepi, ker z administrativnimi ukrepi, ki jih uporablja, praktično že dalj časa ne uspe optimizirati količine denarja v obtoku (primarni denar in denarni substituti).

Odpraviti je treba ukrepe Narodne banke Jugoslavije za limitiranje plasmajev bank, ki poleg tega, da zmanjšujejo poslovnost bank, vplivajo na njihov dohodkovni položaj in v končni fazi pomeni tudi odliv likvidiranih sredstev.

Neurejenost bančnega področja ima za posledico podobno stanje v denarnem in kreditnem sistemu.

Razen v letu 1983, nismo resneje vodili restriktivne denarne politike. Odnos med stopnjo nominalne rasti denarne mase (oziroma naložb bank) in nominalno rastjo družbenega proizvoda ne daje ustrezne (pravilne) slike o stopnji restriktivnosti denarne politike. To razmerje ne upošteva, kaj se dogaja s stanji, odplačili in replasiranjem že odobrenih kreditov. Zaradi inflacije in pri načelu nominalizma prihaja do obsežnega pretakanja kreditnih sredstev v lastno premoženje dolžnikov, s tem pa do povečanega prostora za nove plasmaje bank. V svetu je to spoznana možnost za dinamiziranje ekonomije (spremembo njene strukture), stranski učinek le-te pa ustrezna stopnja inflacije. Pri nas smo jo izkoristili predvsem za financiranje obstoječe strukture (neoptimalne) gospodarstva in v njem nakopičenih problemov.

Denarna politika in celotna ekonomska politika sta sicer formalno usmerjeni v ohranitev vrednosti dinarja (v zmanjševanje rasti infalcije), toda pretežno uporabljata administrativne ukrepe (omejevanje plasmajev, nadzor cen, politika tečaja dinarja, razpolaganje z devizami ipd.), ki imajo le kratkotrajne učinke (ali celo nasprotno), le s težavo pa vpeljuje ekonomske mehanizme urejanja razmerij (posredni instrumenti denarne politike, ravnotežni tečaj, ravnotežna obrestna mera, ravnotežne cene ipd.) Tudi prizadevanje, da bi dinar lahko uresničeval funkcijo edinega zakonitega plačilnega sredstva v državi, je tesno povezano s funkcijo denarja kot hranilca vrednosti. Vse dokler ekonomski subjekt izgublja realno kupno moč, v kakršnikoli obliki ima naložene dinarje ob pogoju, da so še vedno dinarji, se bo odločil znebiti se dinarjev takoj, ko bo našel naložbo, ki bo imela večji donos od držanja dinarjev (nakupni realnih dobrin, potrošnja, nakup deviz ipd.). V takih razmerah je (razen z neposrednim preganjanjem) v državi težko preprečiti uporabo drugih plačilnih sredstev.

Dokler bo relativno preprost dostop do bančni posojil, njihova cena realno negativna, kriterij družbene in ekonomske upravičenosti vlaganja pa na realtivno nizki ravni, ekonomski subjekti ne bodo razmišljali o angažiranju alternativnih virov in o razvijanju odnosov pri financiranju razširjene reprodukcije. Pri financiranju reprodukcije OZD je treba graditi na naslednjih kriterijih:

- angažiranje lastne akumulacije ali akumulacije drugih subjektov mora imeti svojo ceno. Obrestna mera mora biti realnejša in s tem postati sredstvo v boju proti prerazdelitvi realne vrednosti družbenih sredstev;

- povečati je treba reproduktivno sposobnost OZD, zmanjšati uporabo posojil kot oblike vlaganj in izboljšati možnost za združevanje dela in sredstev ter za ustvarjanje skupnega prihodka in dohodka. Odpraviti je treba omejitve, ki ne spodbujajo OZD k združevanju dela in sredstev s ciljem ustvariti skupni dohodek; proučiti je treba odnose med matičnimi ter novoustanovljenimi OZD, ki so nastale na osnovi združevanja dela in sredstev;

- povečati je treba vlaganja v razširjeno reprodukcijo s samofinanciranjem, razviti nove oblike samoupravne koncentracije sredstev ter uvajati nove ukrepe;

- nujno je treba vztrajati pri solventnosti gospodarskih organizacij. Če le-ta ni ustrezno ekonomsko sankcionirana (uresničevanje sankcij za nesolventnost), ni mogoče zagotoviti učinkovitost denarne politike. Omejevalna denarna politika (izvajana v daljšem obdobju) pa lahko sproži nujnosti sankcioniranja nesolventnosti. V praksi so nihanja pri vodenju denarne politike. Nekaj časa trajajoči omejevalni denarni politiki v naših razmerah nujno sledi kratkotrajna ekspanzija, ki finančno (pri višji stopnji inflacije) pokrije vse nastale potrebe oziroma probleme, tako da sankcioniranja nesolventnosti še vedno ni čutiti.

Kljub družbenemu in zakonskemu usmerjanju pri delitvi nismo uspeli preusmeriti trendov upadanja akumulacijske sposobnosti gospodarstva. Ta večletna izkušnja bi morala biti zadosten dokaz, da pretirano predpisovanje in normiranje tudi na tem področju ne daje zelenih učinkov, marveč nasprotno. Zato bi bilo treba pri politiki delitve izhajati iz OZD kot samostojnega gospodarskega subjekta, ki odgovorno gospodari s svojimi sredstvi v cilju dolgoročnega doseganja optimalnih rezultatov. To pomeni vrnitev samostojnosti, zaupanja in odgovornosti v organizacije združenega dela, kar pa je moč doseči le s sproščanjem ekonomskih zakonitosti oziroma s spodbudnim nagrajevanjem za doseganje boljših delovnih in poslovnih rezultatov. Temu cilju bi morale biti podrejene vse oblike neposrednega urejanja tega področja. Med posojilno politiko bank, akumulativnostjo OZD in obsegom združevanja dela in sredstev je tesna medsebojna povezanost. V razmerah, ko so posojila relativno poceni, ko akumulacije ni mogoče realno ohraniti v daljšem obdobju, razen s takojšnjimi naložbami v določene zaloge, ko ni mogoče pričakovati realnega vračila združenih sredstev, je povpraševanje po posojilih še vedno presežno glede na ponudbo.

3.4. Obračunski sistem

Novi obračunski sistem je tako na bančnem kot na področju združenega dela oz. pri vseh uporabnikih družbenih sredstev neposredno naravnani proti likvidnim in proti tistim, ki delajo z lastnimi sredstvi. Z revalorizacijo sredstev OZD, kakor je na napačen način predpisana z novim zakonom, povzročimo izredno redistribucijo in povečamo stopnjo vsesplošne nelikvidnosti. OZD bodo imele še manj lastnih sredstev, inflacijski učinki bodo še večji.

Obračunskemu sistemu, uveljavljenemu v letu 1987, sta poleg izvirmih funkcij dodana še atributa sredstva za doseganje nekaterih ciljev tekoče ekonomske politike in mehanizma ohranjanja realne vrednosti družbenih sredstev v uporabi. Vse te funkcije se izražajo v finančnem rezultatu na tako divergentne načine, da se ob obravnavi posamičnih in zbirnih rezultatov zastavlja vprašanje: ali sploh razpolagamo s pravo informacijo o poslovnem dogajanju v gospodarstvu in v družbi? Dramatičnost tega vprašanja pa pogloblja dejstvo, da uporabniki družbenih sredstev dokaj neenotno izvajajo zakonske določbe - deloma zaradi njihove nenatančnosti, deloma zaradi njihove pretirane zahtevnosti in zapletenosti; v glavnem pa zaradi izogibanja sankcijam, ki bi jih doletele zaradi uporabe poslovnih rezultatov pri izvajanju nekaterih intervencijskih zakonskih ureditev.

Po dosedanjih izkušnjah pri obravnavi posledic veljavnih obračunskih sistemov bi morala biti ureditev zasnovana na naslednjih načelih:

1. Vrednostni izkaz posameznega poslovnega dogodka mora biti registriran enako pri vsakem uporabniku - to pomeni, da enak poslovni dogodek pri dveh uporabnikih ne

more biti različno izkazan in da dva različna poslovna dogodka ne smeta biti izkazana enako.

2. Vrednostna enota dohodkovnih kategorij oziroma kategorij finančnega rezultata mora biti primerljiva za vse zakonske zaveznike. Izpopolnjevanje te zahteve je odločilno zaradi enakopravnosti zavezancev pri določanju in poravnavanju družbenih obveznosti.

3. Obračunski sistem ne sme prevzemati funkcijo izvajanja ekonomske politike, saj njeni ukrepi neenakomerno in z različno intenzivnostjo vključujejo na zavezance in s tem onemogočajo uresničevanje prej navedenih načel.

3.5. *Ekonomski odnosi s tujino*

Ugotavljamo, da v nasprotju s sicer objavljenimi podatki izvoz še vedno upada in so zato gospodarske razmere vedno bolj kritične. Ugotavljamo, da izvoz na konvertibilno področje ni primerno dohodkovno zanimiv. Pri določanju tečaja dinarja niso korektno upoštevane razlike med domačimi in izvoznimi cenami. Ne upoštevajo se tržni kriteriji ponudbe in povpraševanja po devizah in kriteriji doseganja zastavljenega cilja v plačilni bilanci Jugoslavije.

Politika tečaja dinarja v pretežnem delu obdobja po sprejetju stabilizacijskega programa ni bila v skladu z njegovimi usmeritvami.

Glavne značilnosti te politike so:

- nezadostno in nekontinuirano prilagajanje tečaja dinarja konvertibilnim valutam po oktobru 1983 (marca 1987 je bilo prilagajanje tečaja za 29 % premajhno glede na ta datum, da bi bila pokrita cenovna neskladja);

- neustrezna metodologija določanja višine prilagajanja tečaja dinarja konvertibilnim valutam (ne upoštevajo se cene, ki pomenijo pretežni del izvoza, višina prilagajanja se meri po tečajih konec meseca, neustrezna ponderacija);

- nadomeščanje politike realnega tečaja s politiko izvoznih spodbud;

- višina prilagajanja tečaju dinarja obračunskemu dolarju se določa z vezavo na ameriški dolar s 5 % zaostajanjem (in ne na košarico konvertibilnih valut).

Višina zaostajanja ni določena z ugotovljenimi razlikami ob pogojih prodaje na klirinškem in konvertibilnem trgu.

Tako torej ni bila izvajana dolgoročno stabilna politika realnega tečaja dinarja, ki bi zagotovila pretežnemu delu izvoza enak ali večji dohodek kot pri prodaji doma. Nasprotno, v vsem obdobju po letu 1983 se delež izvoza, ki se prodaja po enakih ali višjih cenah od domačih, zmanjšujejo, zato slabi izvozni rezultati ne morejo presenečati. Od tod pa tudi vse večje plačilnobilančne težave.

Skrb zbujajo, ker razmere ekonomskih odnosov s tujino začenjajo resno ogroziti proizvodnjo. Zadnji čas je, da storimo vse, kar moramo, zlasti še kar zadeva izvozno proizvodnjo.

Zato je treba zagotoviti, da izvoz spodbuja proizvodnjo, da s povečanim prilivom deviz zagotovimo sredstva za odplačevanje dolgov ter zagotovimo nemoteno oskrbo proizvodnje z repromateriali in surovinami iz uvoza. Nujni so naslednji ukrepi:

- z aktivno politiko tečaja dinarja, zagotovitvijo boljšega dohodkovnega položaja izvoznikov ter rednim plačevanjem izvoznih spodbud je treba doseči večjo motiviranost za izvoz;

- sistemska ureditev izvajanja plačil s tujino mora prispevati k ponovni vzpostavitvi zaupanja zunanjih dobaviteljev surovin in reprodukcijskega materiala, pa tudi opreme in proizvodov, ki so nujno potrebni na domačem trgu;

- vztrajamo, da se za neplačevanje spodbud za izvoz uveljavijo enaki kriteriji, kot veljajo za neplačevanje v gospodarstvu; za kasnitve pri plačilih je treba dosledno plačevati zamudne obresti, izdajanje menic za plačila spodbud pa onemogočiti;

- izenačijo naj se spodbude za izvoz storitev, pri enakih pogojih s spodbudami za izvoz blaga.

3.6. Mednarodna finančna politika

Strategija vsestranskega in intenzivnega večanja našega izvoza na konvertibilno tržišče vključuje tudi integracijo našega gospodarstva v mednarodno tržišče kapitala in široko paleto raznih oblik mednarodnega finančnega sodelovanja.

Potrebne so kakovostne spremembe pri načinu oskrbovanja gospodarstva s tujim kapitalom. Ne moremo računati na posojila komercialnih bank, ki naj bi služili kot dodatni vir akumulacije in deviznih sredstev. S spremembami v deviznem sistemu pa moramo zagotoviti, da bodo naše banke čimprej lahko uporabljale ustrezne posojilne linije in blagovna posojila, od katerih danes "bežijo", ker niso v stanju zagotoviti virov za njihovo odplačilo.

Zato je kot prvi korak za urejanje naših odnosov finančnega sodelovanja z mednarodnim svetom potrebno, da devize postanejo izredno drago specifično blago. Njihova cena bi morala biti odrejena z našimi uradnimi plačilno-bilančnimi cilji, kot so odplačilo določenih tujih posojil in zagotovitev repromateriala in neobhodne uvozne opreme in tehnologije, in to v prvi vrsti za vse izvozno prodorne dejavnosti in subjekte. To pa zahteva ekonomsko selektivno ukinitve vseh, ki danes žive in životarijo na prikritem in netransparentnem subvencioniranju deviz. Realni tečaj ni vprašanje metodologije, temveč takšne ekonomske prerazdelitve sredstev, ki naj pospešuje izvoz, odkriva krizna žarišča v gospodarstvu in sprosti aktivnost za njegovo postopno prestrukturiranje.

V prehodnem obdobju pa je poleg realnega tečaja treba neobhodno povezati devizne prilive z odlivi na ravni posameznih samoupravnih subjektov in njihovih poslovnih bank. To še posebej, dokler se stvari ne stabilizirajo in ne zaživi večji priliv kakovostnejših razvojnih sredstev iz tujine v našo deželo.

Celotna operacija je povezana z istočasnim obstojem dragega dinarja, saj je le naličje deviz, ki imajo ustrezno ceno, in le skupaj so učinkovitejši sistem gospodarjenja s finančnimi sredstvi. Zahteva strog nadzor denarne mase in radikalno odpravljanje vseh obstoječih virov emisije in finančne nediscipline v medsebojnih odnosih med pravnimi subjekti.

Opraviti imamo s procesi nadaljnje centralizacije in etatizacije tako vitalnega dela reprodukcije, kot je devizni sistem. Gre za nadaljevanje preživelih in okostenelih formul reprogramiranja, zapiranja "vrat" za konstruktivno sodelovanje z mednarodnimi finančnimi ustanovami in tujimi investitorji. Takšno zapiranje je svojevrstni "geto", kjer lahko ostanemo le negovalci takšnih navad in načina življenja, s katerimi se bomo težko sporazumevali z zunanjim vse bolj medsebojno odvisnim svetom.

Ponovno je treba vzpostaviti zdrav in koristen dialog z mednarodnimi finančnimi zavodi, kot sta Mednarodni denarni sklad in Mednarodna banka. V tem dialogu in kooperaciji naj ne sodeluje samo država, temveč tudi naše poslovne banke ter drugi subjekti, kot so raziskovalne inštitucije, tudi ugledni posamezniki, ki imajo v zunanjem svetu določeno avtoriteto in uživajo ugled ter zaupanje.

Pri iskanju potrebnih deviznih virov bomo vsekakor morali ustvariti predvsem razmere, primerne za zdomce, in njihovo zaupanje za vlaganja v domovini. Zato je potrebna pestra lista privlačnih instrumentov, ki naj bi zagotavljali potreben donos, varnost in tržno fleksibilnost takšnih vlaganj.

S sedanjimi skromnimi opcijami (le devizni depozit) pa teh sredstev ni mogoče mobilizirati, še manj zaradi neprestanega vznemirjanja in ustvarjanja negotovosti pri vlagateljih.

Sredstva zdomcev bi bila pomemben vir za razvoj drobnega gospodarstva, in to ne samo v klasični obrti, servisu in storitvah, temveč predvsem tudi za razvoj novih tehnologij, ki doživljajo vsestranski razvoj v zunanjih gospodarstvih. Sredstva zdomcev lahko bistveno prispevajo k razvoju turizma, saj mali turistični penzioni bistveno povečujejo sposobnost absorpcije tuje kupne moči.

Treba je zagotoviti postopen priliv rizičnega kapitala v našo deželco. Tuja posojila so riziko samo za posojilojemalce. Ne vnašajo nikakršnih novosti v tehnologijo, ustvarjanost, trženje in dobri poslovni management. Obstoje številne slabosti pri tovrstnem urejanju investicij pri nas. Tujemu partnerju, ki prestopa s svojim kapitalom našo mejo, je treba priznati njegovo lastnino in omogočiti, da skupaj z našim subjektom formira nove družbe, kjer oba partnerja ustrezno delita riziko in koristita sredstva ustvajene akumulacije. Takšna oblika priliva kapitala ni samo vprašanje pridobitve dodatnih virov akumulacije, ampak je nujna potreba razvoja naše konkurenčnosti na notranjem in zunanjem trgu.

Naš sedanja zadolženost, s katero se ubadamo iz dneva v dan, nas mora siliti v iskanje poti, da bi del dolga konvertirali v skupna vlaganja. To v sedanji mednarodni finančni terminologiji imenujejo "debet /equity swap". Pomeni, da del naših deviznih dolgov tuji potencialni vlagatelji odkupijo od tuje banke in prezentirajo centralni banki dežele, v katero bi hoteli investirati v domicilni valuti. Takšna preobrazba tujega dolga v notranjo investicijo ima smisel tam, kjer tuji vlagatelj prinaša tudi potrebno tehnologijo, znanje in nove razvojne možnosti. Takšne konverzije imajo določene negativne monetarne posledice, s katerimi je treba računati. Omogočajo pa, da se delno rešimo dela glavnice dolga, ki je sterilni kapital, za katerega je treba plačevati visoke obresti, in to še posebej, ker mu stalno podaljšujemo njegovo življenjsko dobo z reprogramiranimi dolgovi.

Za razvoj naših finančnih odnosov z zunanjim svetom so potrebne tudi organizacijske spremembe, ki naj postopoma zamenjajo sedanje teritorialno vsemogočne banke s številnimi novimi raznovrstnimi in specializiranimi ustanovami, ki bodo služile interesom združenega dela in njegove izvozne ekspanzije. Potrebujemo specializirane ustanove za negovanje varčevanja, kar bi vsekakor povečalo tudi priliv deviz in ustrezno kreditiranje v drobnem gospodarstvu itd. Potrebne so določene investicijske razvojne finančne institucije in organizacije za finančni management s svetovalno in inženiring funkcijo.